

PULA IMVULA

GROWING FOOD • PEOPLE • PROSPERITY

Bothata ba kgetho

ya mefuta e nepahetseng ya peo

S EHLA SE SENG LE SE SENG SEHWAI SE TSHWANE-
LA HO E TSA QETO KA MEFUTA YA PEO E ILO
JALWA SEHLENG SE HLAHLAMANG. KGETHO
E NEPAHETSENG E KA BA THUSO E KGOLO YA
HO FOKOTSA KOTSI, MME HAPE KE KAROLO YA
BOHLOKWA MORALONG WA TLHAHISO.

Dihwai ka mehla di lokela ho etsa diqeto tse boima tse tla ba le tshwaetso bokamosong ba tsona. Qeto e nngwe ke kgetho ya peo ya mabasetera e ilo jalwa.

Mefuta ya peo e a fapana ka boitshwara ba yona. Mofuta ka mong

*Pietman Botha, Mophehisi hoPula
Imvula. Romella e-meile ho
pietmanbotha@gmail.com*

o itshwara ka mokgwa o itseng hammoho le bokgoni ba ho beha bo kenyeletsang mamello ya wona. Ho fapana ha mefuta ya peo ho dumella sehwei ho iketsetsa kgetho e ka bang molemong wa sona.

LENTSWE LA...

Derek Mathews

2 020 E BILE SELEMO SE BOIMA HAHOLO KA HOHLE, MME RE THABELA HO BONA QETELLO YA SONA. HA RE A TSHWANELA HO DUMELLA MATHATA HO RE NYAHAMISA EMPA RE KA MPA RA NKA TSEO RE ITHUTILENG TSONA MATHATENG ANO, MME RE AHE BOKAMOSO BO BOTLE KA BAKA LA ONA.

Mona Grain SA re bile le mathata lemong sena se fetileng, empa boinehelo ba rona ba ho sebeletsa dihwei ha bo a fetoha. Se ka mpang sa fetoha nako le nako ke mogkwa oo re sebeletsang dihwei ka wona. Re itshetlehile ka thuso ya dijtjelete tse reretsweng ntshetsopele, mme ditlhoko tse lebelletsweng ho rona dihwei hammoho le matlole a leng teng a tjelete ke dinto tse dulang di fetoha nako le nako. Ho ke keng ha fetoha, ke boinehelo bo phethahetseng ba Grain SA ba ho tsitlallela tshebeletso ya boleng ho dihwei tse ntseng di tswela pele. Re sitwa ho fana ka keletso kapa ho tswela pele ka projeke hobane feela tjelete e le teng, le bonyane bo teng ke ba ha ho hlokahele feela, mme le bonyane bo leng teng, mohlala, ke ba ha nako e se e ile haholo, mme le teng ho jala nako e se e ile ho mpa ho bolela hore kotulo e tla ba e fokolang. Ke le sehwei, ke utlwisisa bohlokwa ba ho kenya peo mobung empa taba ya ho salla morao ka mehla, ke ho hamela letanteng, mme qetellong ho fetoha tlwaelo e mpe. Taba ya bohlokwa ke ho ba dihwei tse atlehileng hore Afrika Borwa e tle e be le dijo tse lekaneng.

Mona Grain SA re ntse re kopana le bothata ba ho fumana tshetsetso ya mmuso hore re kgone ho jala ka nako. Ke sitwa ho utlwisisa hore bothata ba mmuso bo hokae ho utlwisisa se hlokahele hore temo e be e atlehileng. Mohlomong ke nako jwale ya hore mmuso o re mamele, mme o utlwe dillo tsa rona.

Sebaka sa Grain SA behetswe nako ya ho tshwarwa bekeng ya pele ya Tlhakubele, mme ke sebokeng sena moo lentswe la hao le tlamehileng ho mamelwa teng. Ka hoo, nahana ka bao e tla ba baemedi ba hao. Seboka se boetse ke nako le tulo ya ho bokeletsa ditlhoko le ditlhaliso tsa hao lenaneng la tsamaiso la Grain SA mabapi le selemo se tlang. Ke monyetla wa hao wa ho ntsha se ka pelong. Seboka ke kopano e phahameng haholo ya mogkatlo ona wa rona. Phethahatso e nka ditaello le diqeto, mme dikomiti tsona di tlamehile ho ikarabella Sebokeng le ho ntshetsa pele diqeto tse entsweng. Ka hoo, ena ke nako ya hao, e sebedise hantle! ■

Bothata ba kgetho...

Ditataiso tse latelang di bohlokwa moralong wa mefuta ya peo e ka sebediswang:

- O se ke wa fetola mofuta o tshaphalang wa peo ka mofuta o mong o motjha kapa o sa tsejweng nakong ya sehla se le seng. Kotsi ke e kgolo haholo mona.
- Ho fapana ha mefuta ya dipeo ho fokotsa kotsi e ka bang teng. Sebedisa mefuta ya peo e fapanang ka bolelele ba sehla sa kgolo hammoho le matshwao a mang. Ka komello ya mahareng a lehlabula, nako e teletsana ya ho etsa dipalesa e ka thusa nakong ya ho etsa pholene/modula.
- Mefuta ya peo e tlamehile ho ikamahanya le bokgoni bo itseng ba kuno empa e tshwanetse ho sebedisa maemo a eketsehileng, mme e nne e kgone ho hlahisa kuno e ntle le ha maemo e le fokolang. Mefuta e kgonang ho ikamahanya le maemo a fapaneng, e ka ba le seabo sa bohlokwa tlasa maemo a kang ana.
- Ka baka la mefuta e metjha ya peo e kenang mmarakeng, kgetho ya mefuta ya peo e tshwanetse ho shejwa botjha selemo le selemo.
- Hopola hore bokgoni ba mobu le ba tsamaiso ya sehwei e tla nne e be dintlha tsa bohlokwa kgethong ya mefuta ya dipeo.

MORALO WA MOFUTA WA PEO

Ho teng dintlha tse mmalwa tsa bohlokwa mabapi le kgetho ya mofuta o motle wa peo o kenyeletsang kuno le ho qoba dikotsi. Taba ena e tlatswa ke matshwao a peo ya lebasetere le mogkwa oo peo e mamellang bolwetse ka teng. Ke ka hoo ho leng bohlokwa hore sehwei se be teng kopanong ya matsatsi a dihwei moo ho buuwang ka mefuta ya dipeo hore sehwei ka seng se iponele melemo ya dipeo tse fapaneng. Dikhamphane kaofela tsa dipeo tse kang mohlala, Pannar, di na le matsatsi a dihwei selemo le selemo moo ho bontshwang mefuta e fapaneng ya dipeo.

Taba ya bohlokwa ke ho tseba mefuta e fapaneng ya dipeo ho ya ka mehato e kang e latelang:

- Kuno ya yona
- Botsitso ba kuno
- Bokgoni ba kuno
- Bolelele ba nako ya kgolo
- Bokgoni ba ho mela ha peo le potlako ya kgolo
- Bolwetse, mamello dikokwanyaneng le taolong ya mahola
- Botsitso

Mogkatlo wa Dijothollo wa ARC-Grain tshebedisanong le dikgwebo tsa temo le indasteri ya dipeo o leka ho kgotsofatsa ditlhoko tsa sehwei le ho fumana boleng ba mefuta e fapaneng ya dipeo. Boikarabelo ke ba sehwei ho qala ka ho beha pele tekong mefuta e metjha le e sa tsejweng ya dipeo pele se sebedisa ena e metjha haholo. Ba ARC-GCI ba phatlalatsa dintlha tsa boleng selemo le selemo. Lesedi lena le boetse le fumanwa websaeteng ya Grain SA, e leng www.grainsa.co.za.

Thuso ya boleng moralong wa mefuta ya peo ke dintlha feela tse fanang ka tekanyetso tse fumanwang kerafong ya mefuta ya dipeo. Dintlha tsa tekanyetso tsa kuno di bolela hore nomoro e mabapi le ho tshaphala ha mofuta o itseng wa peo bokgoning bo itseng ke palo e tshetlase ya kuno, e leng e ka fumanwang nakong ya dihla tse robong ho tse leshome. Ho tseba dintlha tsa ka moo kuno e tla ba ka teng, palohare ya yona hammoho le ho tsitsa ha yona, ke dintlha tse lokelang ho hopolwa.

Mananeng a kakanyo mabapi le kuno, e leng a ARC-Grain, ho hlahiswa dintlha tse latelang: Ya pele, dintlha di a bontshwa tsa ka moo kuno e ka nnang ya ba ka teng mehatong e fapaneng ya kuno.

Tabeng ya bobedi, palohare ya kuno ya mofuta wa peo ya ditoko tse behilweng e a hlahiswa. Ka mora moo, tshkamelo ya kuno ya peo

e hlalosa ka mola wa ho theoha ha kgutlelomorao. Ha ho theoha ho feta 1.0, hona ho bontsha peo e nang le bokgoni bo phahaphaphameng; tlasa 1.0 teng ke peo e theohileng, ha palo e haufinyana kapa e lekanang le 1.0 e bontsha peo e amohelwang haholo, e seng e tlwaetse maemo.

Qetellong, ho tsitsa ha kuno ho bontshwa ka mokgwa wa boleng ba D². Ka D² dinomoro tsa D² tse atamelang ho letho (*zero*), peo e ka lebellwa ho ba e tsitsitseng haholwanyane, eo ho ka lebellwang hore e tla ba e tsitsitseng, eo ho ka lebellwang tse ngata ho yona mabapi le kgolo ya kuno, mme ha boleng ba D² bo ntse bo phahama, ke kuno e ngatanyana e tla fapana pakeng tsa dinako tsa dihla.

Mehato e latelwang dikgothaletsong tsa mofuta wa peo ke ena e latelang:

- Tseba hore mabapi le kuno e itseng ke mofuta ofe wa peo o lokelang ho kgethwa. Ho kenyeletse tse kang sehla sa kgonahalo ya pula.
- Mohato o hlahlamang ke ho sheba theibole (lethathamo) ya kuno kgonahalang e itseng ya kuno.
- Kgetha kgonahalang e itseng ya kuno mofuta ya dipeo tse nang le kuno e phahameng ka ho fetisisa. Dipeo tse nang le dinomo tse phahameng ka ho fetisisa ke tsona tse nang le monyetla o phahameng ka ho fetisisa wa kuno e tsitsitseng, e atlehileng. Mehato e kang ena e ka nna ya latelwa mabapi le kuno ka mahlakoreng ohle a kuno e kgethilweng ho fumana kgothaletso e ntle, e tshepahalang.

HLOPHISO YA MEFUTA YA PEO

Hlophiso ya mefuta ya peo e tshwanetse ho etswa ho ya ka tlhahiso ya lebatowa hammoho le mekgwa e metjha ya tlwaelo. Taba ya bohlokwa ke ho kgetha mofuta wa peo o dumellanang le telaemete ya lebatowa la hao. Sheba yuniti ya motjheso, ho mela ha peo le tlhahiso, e leng tseo kakanyo ya kuno e ileng ya sebetswa ka tsona.

Kgetha mofuta wa peo o ka emang kgahlanong le bolwetse le dikokwanyana lebatoweng la hao. Ke ntho e se nang kelello ho jala

mofuta wa peo, ka ha mohlala, mofuta wa lehlaku le leputswa o tla fedisa dijothollo kaofela ka ha di sa mamelle mofuta ona.

Mokgwa o sebediswang temong o tla etsa hore mofuta e meng ya peo e se ke ya sebediswa. Ha eba mohlomong o kenyeletsa sebolaya-lehola sa Roundup, etsa bonnete hore mofuta wa peo o jalwang ke o sa hananeng le Roundup. Ha eba ho se jwalo, poone e tla bolwa ke Roundup.

Nakong ya kotulo poone e tlamehile hore e ome kapele. Ha poone e dieha ho oma, o tla tshwanela ho ema nakonyana pele o kotula, mme ho tla nka nakonyana pele o qeta ho kotula. Hape, sheba ho ema ha mofuta wa peo. Ha hona ho etswa hantle, tahlehelu e tla ba e nyane nakong ya kotulo.

Bolelele ba sehla sa kgolo le bona ke ntlha ya bohlokwa. Serame le sona se baka tahlehelu e kgolo. Etsa bonnete hore bolelele ba nako ya kgolo ya peo bo tla dumellana le nako ya hao ya ho jala hammoho le letsatsi la pele la ho kena ha serame.

Kgetho ya mofuta wa peo ke mosebetsi o boima. O se ke wa tshaba ho kopa thuso. Ikopanye le moemedi wa tsa dipeo lebatoweng la hao, mme ka thuso ya hae etsa kgetho ya mofuta wa peo eo o batlang ho e jala. Hape buisana le bona ka mokgwa o nepahetseng wa mehato e nepahetseng mabapi le mofuta e fapaneng ya dipeo. Mefuta e meng e boima ho ka mela, empa ka tshebediso ya mekgwa e metle, e nepahetseng ka ho fetisisa, kuno e tla ba ntle ho feta ka kakaretso.

Phaello ke ntlha ya sehlooho ya sehwei. Bapisa melemo ya mofuta e fapaneng ya temo, mme o kgethe peo ya hao ho eketsa phaello e phahameng ka ho fetisisa. Hona ho tla ba le seabo se seholo katlehong ya hao. Eba nakong, mme o jale nakong e nepahetseng, mme o kotule mofufutso wa mosebetsi wa hao.

Ka baka la thepa e haellang, ho bohlokwa ho etsa kgetho ya peo le ho etsa kopo ya ho e romellwa kapele ka moo ho kgonahalang ka teng. Khamphane ya dipeo e tla o behela ya hao ka thoko. ■

POLOKO E NEPAHETSENG YA DIHORA TSA MOSEBETSI E BOHLOKWA

BA BANGATA BA KA NNA BA NAHANA HORE BUKA YA DIHORA TSA MOSEBETSI KE NTHO E KA MPANG YA TLOHELWA HOBANE E KENYELETSA HO HONG HO KA THOKO, E LENG HO BOLOKA DIREKOTO – TSHENYO YA NAKO. LE HA HO LE JWALO, MOHATO ONA O KA MPA WA AMOHELWA, KA HA O FANA KA MELEMO E MENGATA HO BENG BA MESEBETSI, MME O TSHWANETSE HO BA KAROLO YA BOEMO BA PROFESHENE MOSEBETSING WA SEHWAI.

Marius Greyling, Mophehisi ho tsa Pula. Romella emele ho mariusg@mcgacc.co.za

Tabeng ya pele, re tshwanetse ho utlwisisa hore monga mosebetsi o tlangwa ke molao ho ba le rekoto e ngotsweng ya dihora tsa mosebetsi wa basebeletsi kaofela, le ha eba mosebeletsi a le mong feela kapa ba babedi ba nakwana feela.

Molao wa Motheho wa Molao wa Kgiro o hlalosa hore beng ba mesebetsi ba tlamehile ho ngola fatshe dihora tsa mosebetsi tsa basebeletsi ba bona kaofela bukaneng ya registara kapa bukaneng ya dinako (logbook). Ho jwalo ho basebeletsi bohle bao haholoholo ba hiretsweng ho etsa mesebetsi ya polasi le ya ka malapeng mapolasing.

Tabeng ya pele, molao o tlama hore dihora tsa mosebetsi di ngolve fatshe letsatsi le letsatsi, mme mme mosebeletsi e mong le e mong o tshwanetse ho tiisa tumellano ya hae ka tshaeno ya lebitso la hae. Bukana ya boteng ba hae mosebetsing e ka bolokwa e le e ngotsweng ka letsoho kapa ka mokgwa wa komporo (komphutha) kapa ka mokgwa wa motjhine wa ho 'cloka' kapa ka mokgwa o itseng wa motjhine. O ka nna wa ba le bukana e bontshang hore mosebeletsi o bile teng mosebetsing, e leng e ka fumanwang mabenkeleng a dibuka.

Le leng la mabaka a ho boloka bukana ya boteng ba mosebeletsi mosebetsing ke ho tiisa hore mosebeletsi a se ke a sebetse dihora tse fetang tseo molao o di dumellang ho ya ka molao wa tsa mesebetsi. Taolo ya dihora tsa mosebetsi e boetse e phehelletse ho phahamisa bophelo bo botle le tsireletso ya basebeletsi ka hore ba fumane dinako tsa ho phomola.

Dipuopuo mabapi le tefo e sa nepahalang ya meputso di ka nna tsa baka dikgohlano. Hopola hore basebeletsi ba sa kgotsofalang ba ka nna ba qetella ba tlalehile monga thepa ho CCMA (Komiti ya Bonamodi) ka baka la mehato e sa kgotsofatseng. Maemong ana, ha eba mohlahlobi wa tsa mesebetsi wa Lefapha la Kgiro le Mesebetsi a ka o etela, bukana kapa registara ya ho ba teng mosebetsing e tla ba e nngwe ya ditokomane tseo a tla qala ka ho di hlaloha. Ho hlaleha ho hlalisa registara ena ho ka qetella ka mehato e nkwang kgahlanong le wena. Jwale tabeng tsena, hata hantle o le sehwei sa nnete, sa profeshene.

MELEMO YA REGISTARA YA HO BA TENG MOSEBETSING

Lebaka le leng la ho ba le registara e nepahetseng ke hobane e kgothaletsa dikamano tse ntle tsa dikamano le ho qoba dikgohlano tse sa hlokalahalang. Ho se ho ile ha tlalehwa haholo hore boitshwaro ba basebeletsi bo na le tshwaetso e kgolo tlhahisong.

Setsebi sa kelello ya motho sa Amerika Frederick Herzberg se bolela hore dintho tse kenyang tjheseho ho basebeletsi di ka arolwa ka dihlopha tse pedi – tsa nnete tse kenyang tjheseho le tsa bophelo bo botle (*Health*). Tsa bophelo bo botle, mohlala, ke tse kang moputso, maemo ao ho sebetswang tlasa ona, ho behwa leihlo le tshireletso ya mosebetsi. Ho beha leihlo dintlheng tsena tikolohong ya mosebetsi ke taba ya bohlokwa hobane ha basebeletsi ba sa kgotsofala ka e nngwe ya dintlha tsena, ba ba le maikutlo a mabe. Mathata ka meputso ke taba ya bohlokwa haholo, mme ka baka lena, basebeletsi ba tshwanetse ho lefuwa hantle. Registara e nepahetseng ya ho ba teng mosebetsing e tiisa hore basebeletsi

ba lefuwa se ba lokelang, mme hape hona ho kgothaletsa kgotsofalo le dikamano tse ntle mosebetsing. Maikutlo ana a matle a etsa hore basebeletsi ba sebetse ka moya wa boinehelo le boikarabelo e le basebeletsi ba tshepahalang. Sephetho sa tsena tsohle ke tlhahiso e phahameng.

Melemo e meng e kenyaletsa tse latelang:

- Monga mosebetsi o kgona ho boloka tjhelete le ho ntlafatsa phaello ya hae, ka ha dihora tsa mosebetsi di lekantswe ka mokgwa o nepahetseng. Hona ho qoba taba ya tefo e fetang e nepahetseng ka ha dihora tse nepahetseng tsa tshetso di ngotsweng ka nepo. Hopola hore phoso e ka bang teng e ka ama tjhelete e ngata haholo. Meputso hangata ke yona e phahamisang ditjeho tsa kgwebo.
- Hang ha tletlebo e ba teng mabapi le dihora tsa mosebetsi, monga mosebetsi o sheba registara ya ho ba teng ha mosebeletsi mosebetsing, mme hape ho tiisa hore dihora tse nepahetseng tsa mosebetsi e bile dife, le hore moputso o fela o lefilwe ka nepo. Hopola hore mosebeletsi o tshwanetse ho tiisa letsatsi le letsatsi hore direkoto tsena tse ngotsweng di fela di nepahetse. Beng ba mosebetsi ba eletswa ho boloka direkoto tsena bonyane nako ya dilemo tse tharo, ka ha ho ka etsahala hore mosebeletsi a ipelasetse, mme a bue ka tletlebo ya moputso wa nako e fetileng, mme ebe moo taba ya hae e iswang ho CCMA (Komiti ya Bonamodi) hore e rarollwe.
- Monga mosebetsi a ka sebedisa lesedi le fumanwang registareng ya ho ba teng mosebetsing mabapi le ho rala ditlankana tsa meputso, ho hlophisa dinako tsa tshetso, tlhophiso ya tlhahiso, le ho sheba sekgahla sa dihora tsa mosebetsi tshireletsong le bophelong bo botle (*health*) ba basebeletsi.
- Mohlomong o se o lemohile jwale hore registara ya ho ba teng mosebetsing ke tokomane e hlokalahalang haholo mabapi le ho rarolla diqabang le dikgohlano tse ka bang teng ka mokgwa o kgotsofatsang.
- Diregistara tse nepahetseng tsa ho ba teng mosebetsing di boetse di ntlafatsa puisano pakeng tsa monga thepa le mosebeletsi kapa basebeletsi ba hae. Dintlha kapa lesedi le nepahetseng le dula le le haufi, mme tsena ka mehla ke majwe a motheho a puisano e nepahetseng.
- Ka kakaretso, ho ngolwa ho nepahetseng ha hora tsa mosebetsi le boteng ba mosebeletsi mosebetsing ke dintlha tse thusang tsamaisong e ntle ya ditaba tsa basebeletsi. Ka nako tsohle o tlamehile ho etsa dintho o ntse o ikamahantse le molao wa tsa mesebetsi.
- O tlamehile ho hopola le ho hlompha tlhahlobi ya Lefapha la Kgiro le Mesebetsi.

RE DIHELA DIKGALA

Poloko e nepahetseng ya direkoto (ditokomane) hammoho le tsamaiso di ka ba le tshwaetso e ntle phaellong ya hao ka ho o bolokela tjhelete le/ kapa ho ntlafatsa tlhahiso ka baka la dikamano tse ntlafetseng mosebetsing. Hopola fomula ya rona ya motheho: Phaello/Tahlehelu = E kenang – ditshenyehelo kapa ditjeho. Ka hoo, hopola hore seo o se etsang kapa seo o sa se etseng polasing se ama phaello ya hao. Boloka direkoto tse nepahetseng, mme o fetohle sehwei sa mmampodi! ■

Tlhokomelo e ntle ya terekere e qala ka mahlo a hao

E NNGWE YA DIPHEPHETSO TSE KGOLO TSE JANG TJHELETE LENANENG LA LETSATSIS LA LETSATSIS LA SEHWAI KE NAKONG EO SEHWAI SE TSHWANETSENG HO SHEBANA LE TSE KGINANG MOSEBETSI, MOHLALA, NAKONG EO METJHINE E ROBEHANG BAKENG SA HO SEBETSA KA THATA MASIMONG. HO ROBEHA HONA HO AMA TLHAHISO LE TJHELETE E LOKELANG HO KENA.

Boholo ba tlhokomelo ya terekere le disebediswa tse ding bo ka etswa nakong ya dikgwedi tse kgutsitseng empa hangata ho a etsahala hore moo o reng o a robala, o hlwekisa meno a hao letsatsi le letsatsi, ke moo ho ropohang tse ding tseo e leng karolo ya tlhokomelo ya letsatsi le letsatsi ya sesebediswa sa hao sa temo.

Hlokomela hore dintho tse hlokwang ke terekere ke tsena tse latelang:

- Diesel (Mafura a terekere);
- moya;
- kerise (*grease*); le
- sehatsetsametsi.

DIESEL

Ha eba o tlwaetse ho tlatsa tanka ka mafura a leng ka hara moqomo o moholo, hlokomela hore moqomo oo ke o hlwekileng. Le ha ho le jwalo, dihwai tse ngata di sebedisa meqomo ho tlatsa di-terekere mane qetellong ya masimo. Taba ya bohlokwa ke ho etsa bonnete hore tsohle tse tshelang mafura di hlwekile ka ho phethahala. Ha ditshila le mafura di kopana le diesel, difiltara ha di sebetse hantle, mme qetellong hona ho ka nna ha senya enjine. Mafura a ditshila a ama diinjekthara tsa terekere, mme enjine e ke ke ya sebetse ka matla a tsona a tshwanetseng. Diinjekthara di phahame ka theko, mme ho boima ho di lokisa le ho kenya tse ding bakeng sa tsona. Injekthara e fafatsa mafura a diesel ka hara disilindara tlasa kgatello e phahameng. Ha diinjekthara tsena di kgathala kapa di sa sebetse hantle, di tla tshela diesel e nyane kapa e ngata haholo.

MOYA

Dihlwekisamoya (*air cleaners*) di tshwanetse ho hlwekiswa kgafetsa tlasa kgatello e phahameng empa di tshwanetse ho hlwekiswa makgetlo a mmalwa pele ho ka kengwa tse ding tse ntjha. Hona ke ho thibela ho kwalana ha tsona hobane ha di le ditshila di thibela ho phalla ha moya ho ya ka hara enjine. Ditshila ka hara enjine di senya enjine le di-rings, e leng ho tla etsa hore enjine e sebedise oli e ngata haholo, mme e tsube.

Sehwai John se re: "Sheba ka hara air filtara ya hao, mme o behe kganya ho yona. Hang ha o bona kganya e sa ntse e le ngata, tseba hore filtara eo e sa ntse e lokile. Ha lesedi le le lefifinyana kapa o sa le bone ho hang, tseba hore ke nako ya ho lahla filtara eo hanghang. Hlahloba filtara ya hao dihireng tse ding le tse ding tse robedi, empa kgafetsa le ho feta mona ha eba o sebetse maamong a leng ditshila haholo". Dihwai tse ding di hlile di ngola fatshe hore filtara le oli di qadile ho sebediswa neng.

TSHEDISO YA OLI

Oli ke mohlodi o moholo wa tshebetso ya oli ka hara enjine. Ho tshwane-tse ho kengwa e nngwe e ntjha kgafetsa - nakong ya dihora tse ding

le tse ding tse 300 tsa mosebetsi. Mokganni wa terekere o tlamehile ho kwetliswa ho hlahloba boemo le ho lekana ha oli letsatsing le leng le leng. Oli e sa lekanang, ka baka la ho dutla kapa ha di-ring tse seng di fedile, e tla baka kgaello ya oli, mme qetellong ya bake ho shwa ha enjine, ho ema tsi! Hona ho tla hloka hore enjine e qhaqhwe le ho lokiswa botjha, e leng taba e tla baka ditshenyehelo tse phahameng tsa tjhelete. Filtara e nngwe e tshwanetse ho kengwa nakong eo ho kengwang oli e ntjha.

SEHATSETSAMETSI

Dintlha tsa bohlokwa mona ke radiathara, pompo ya metsi, dipeipi tsa rabara le mabanta e fene, e leng a tsamaisang fene e phodisang metsi a enjine. Kgaello ya e nngwe ya tsena e baka mathata a maholo. Radiathara e dutlang e baka ho dutla ha metsi ka hara enjine, mme enjine e tla tjhesa ho feta tekano, mme e eme tsi! – hona ho tla baka hore enjine e lokiswe botjha.

Pompo ya metsi e na le di-bearing tse lokelang ho hlahlojwa le ho kengwa kerise. Dipompo tsa rabara di tshwane-tse ho hlahlojwa kgafetsa ka ha di ka nna tsa petsoha le ho kgaoha kapa ho dutla. Ona ke mokgwa o lokelang ho etswa ho qoba tshenyho e kgolo e ka bang teng. Hape hlokomela hore di-clampe tsa dipeipi tsa rabara di tiile hantle. Tseba hore di-fanbelte di a saroloha, mme di a fela ha nako e ntse e tsamaya. Ho tiya ha mabanta ho tlamehile ho hlahlojwa kgafetsa ho tiisa hore ha a thelle le hore a sebetse ka tshwanelo.

TLHOKOMELO E BE TLWAELO YA HAO

Re sitwa ho nyahlatsa tlhokomelo ha e le mona re tshwanela ho ntsha tjhelete e ngata ya ho reka diterekere le disebediswa. Tlwaelo e ntle ke ho tlwaela tlhokomelo ena.

Wena le basebeletsi ba hao, nkang nako ya ho hlokomela motjhine ka mong le sesebediswa ka seng; hlwaya dikarolo tse jarang boima bo boholo, tse kang di-bearing le mabanta hore kaofela di sebetse ka tshwanelo. Hangata mokgwa o motle ka ho fetisisa ke 'tlwaelo ya pele ho sebetsewa'. Kenya tlwaelo ena ho basebeletsi ba hao.

Etsa molao wa hore pele terekere kapa sesebediswa se kena masimong:

1. Tsohle di tlatsitswe ka mafura (*diesel*).
2. Tsohle di na le kerise (*grease*).
3. Dithaere di hlahlobilwe.
4. Oli e hlahlobilwe.
5. Dikarolo kaofela tse tsamayang di thella ha monate.

Tsohle ke taba ya ho shebela dintho pele le ho boloka nako le tjhelete ha nako e ntse e tsamaya. ■

Jenny Mathews, Mophehisi ho tsa Pula Imvula. Romella emele ho jennymathews@grainsa.co.za

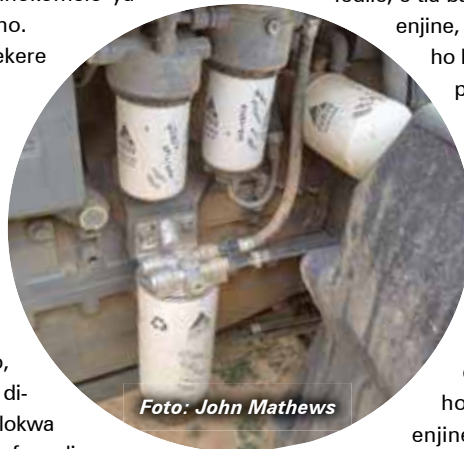

Foto: John Mathews

Disefe tsa terekere di tshwanetse ho fetolwa kgafetsa ka tse ntjha.

Ikgethele MEKGWA YA MMARAKA wa dijothoolo tsa hao

DIHWAI DI SITWA HO LAOLA MAEMO A LEHODIMO KAPA HO BA LE TSHWAETSO EFE KAPA EFE PHETOHONG YA TSA MEBARAKA, MME KA BAKA LENA, MMARAKA WA DIJOTHOLLO KE NTLHA YA SEHLOOHO MELEMONG LE TAOLONG YA DIKOTSI TSE SHEBANENG LE WONAN.

Ikageng Maluleke, Setsebi ho tsa tlhahiso temong, Grain SA. Romella emeile ho Ikageng@grainsa.co.za

Maemo a lehodimo a bile matle bohlong ba dikarolo tsa lefatshe sehlang sa 2019/2020, moo kuno e bileng ntle haholo. Afrika Borwa e bile le tlhahiso e phahameng ka ho fetisisa bohlong ba dikarolo tsa naha sehlang sa 2019/2020. Ka baka lena, mmara ke kgwebo ya bohlokwa monongwaha. Ho boetse ho bohlokwa hore dihwai di utlwisise ka moo mmara o amang taolo ya dikotsi ka teng.

Dihwai di tshwanetse ho utlwisisa hore leqheka le atlehleng la mmara le hloka boinehelo moralong o ikgethileng wa mmara, ho ya ka ditlhoko tse ikgethileng tsa sehwa ka seng. Taba e hlokolosi katlehong ke ho kena ka setotswana le ka matla kgwebong ya mmara, e leng ho bokella tsebo ka kgwebo ena, ho hlopholla ditshekamelo tsa mebaraka, le ho hlophisa moralo wa ho kena tshetsong ena. Ho teng mekgwa e fapaneng ya mebaraka e otlohlileng eo sehwa se ka e sebedisang, e ka arolwang ka mekgwa eo e leng ya phapanyetsano ya ka moso le eo e seng ya phapanyetsano ya ka moso. Ditaba tsena di tla tsepamisa maikutlo mokgweng wa bobedi, e leng wa mekgwa eo e seng ya phapanyetsano ya ka moso, mme karolo ya bobedi yona e tla shebana le mekgwa o mong, e leng wa phapanyetsano ya ka moso.

MMARAKA OO E SENG WA PHAPANYETSANO YA KA MOSO Thekiso ya kontane mmarakeng

Tsena ke dibaka moo dijothollo di ka mmarakwang ka mekgwa wa kontane ka mora kotulo ntle le kontraka ya letho. Bareki ba kenyeletsa moahisani, lelwala la selehae, koporasi, bahwebi ba dijothollo kapa mang le mang ya ratang ho reka sejothollo. Poone ena e ka nna ya rekiswa e eso proseswe (sebetse) kapa e se e sitswe, mme e le ka mekotleng kapa e le qubu e bokelletsweng. Tefello ya yona ke ha poone ena e fihla ho moreki. Poreisi e laolwa ka mekgwa wa tlhoko le phepele lebatoweng le itseng, mme e ka nna ya fetoha letsatsi le letsatsi. Ho bohlokwa hore bahlahisi ba fumane ditheko tsa Safex hammoho le keletso ya balaodi ba katoloso, baeletsi kapa dihlopha tse ding tsa tshetso.

Poloko setorong

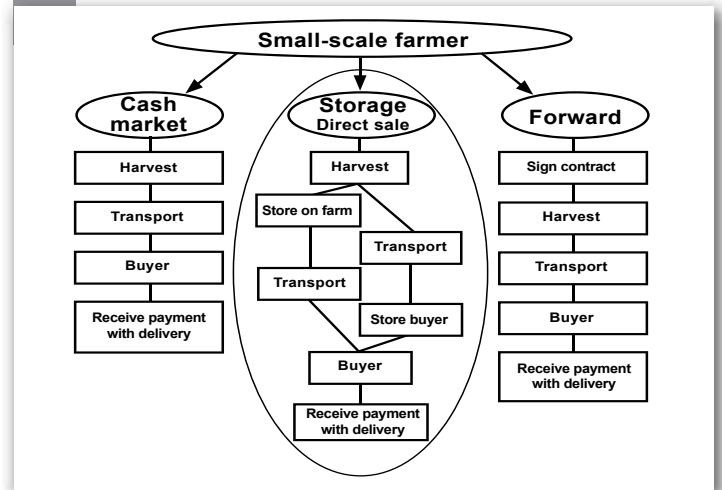
Setoro ke karolo ya mekgwa o ka sebediswang ke mohlalisi. Mohlahisi a ka nna a boloka poone polasing ya hae ha eba a na le menyetla ya moo a ka e behang teng kapa koporasi e haufi e ka mo thusang moo a tla lefa lethonyana. Ka baka lena, mekgwa ona o sebetse hantle nakong eo ditheko di leng tlase, mme thepa ena e ka bolokwa e le e tla rekiswa ha morao ha ditheko di boetse di phahaphahame. Mona ho hloka hore mohlalisi a tsebe ka ditekanyetso tsa dijothollo le tshetso ya ditheko. Ditjeho tsa setoro le transporoto di tshwanetse ho shejwa tlhophisong ena. Tswala le yona e na le seabo se seholo mokgweng ona; ditjeho tsa sehlooho tsa ho boloka dijothollo ke ditjeho tsa tswala ya tjehele e tsetetsweng sejotholong se ka beng se tsetetswe kaekae kapa tswala e lefuwang mabapi le tjehele e adimilweng ho lefella sejothollo se bolokilweng.

Dikonteraka tse hatelang pele

Ha dijothollo di ntse di hola masimong, mohlalisi a ka rekisa sehlahiswa sa hae ka mekgwa wa konteraka ya kgatelopele. Hore bareki ba fumane bongata bo itseng ba poone, bareki ba etsa konteraka kapa tumellano ho ya ka ditlhoko tsa bona. Bareki ba kang ba malwala, dikoporasi, ba haufi le dilagapala le ba romellang thepa ka ntle, ba sebedisa mekgwa wa konteraka e

1

Mekgwa ya phapanyetsano eo e seng ya ka moso mebarakeng.

Source: Former NDA

shebetseng pele. Theko mofuteng ona wa konteraka le yona e ka nna ya fetoha letsatsi le letsatsi ho ya ka se etsahalang mebarakeng. Ya nang le konteraka ena e shebetseng pele a ka nna a rekisa sehlahiswa sa hae ka theko e behilweng mmarakeng. Monga konteraka e shebetseng pele a ka nna a rekisa sehlahiswa sa hae ka theko e amehang ya konteraka ho sa kgathalethe hore theko ya mmara letsatsing la kotulo ke efe. Bahlahisi ba tshwanetse ho ela hloko dintlha tse fapaneng tsa konteraka ho ya ka bareki ba fapaneng.

Bahlalisi ba tshwanetse ho ela hloko tse latelang ha ba sebetšana le dikonteraka tse shebetseng pele:

- Theko ya motheho jwalo ka ha e boletse konterakeng.
- Bongata le boleng bo hlokalang mabapi le konteraka e itseng hammoho le tjehele e nngwe e ka thoko mabapi le poone ya boleng bo botlenyana.
- Letsatsi le tulo ya ho tswala ha yona hammoho le mekgwa wa ho lefa.
- Mohlahisi o tlamehile ho phethisa dintlha tse behilweng tsa konteraka, mme ho seng jwalo, ke dife tse tla etsahala ha eba thepa e sa fihle ho ya ka konteraka.

Ditjeho tsa mmara papatsong ya phapanyetsano ya tseo e seng tsa ka moso

Teranseporoto ke e nngwe ya ditshenyehelo tse kgolo ditjehong tsa mmara wa mohlalisi, mme hona ho fapana ho ya ka bohole ba sebaka, ditjeho tsa tsamaiso, mofuta wa sepalangwang le bongata ba thepa e tsamaiswang. Le hoja theko e ka bonahala eka e ntle, ditjeho tsa teranseporoto di ka fetola tse ngata. Thepa e tsamaiswang e le kgolo haholo ditshenyehelo di ba nyane papitsong dithepa tse nyane. Ka hoo, dihwai tse nyane di ka kopanela thepa ya tsona le baahisani mabapi le tsamaiso ya tsona. Ho bohlokwa hore dihwai di utlwisise ka moo ditheko di ba amang ka teng. Bareki ba bang ke ba nang le teranseporoto ya bona, mme ebe ba tlosa ditshenyehelo tsa yona thekong eo ba e lefang bahlahisi. Theko ya poone hangata e bolelwa e le theko e sa kenyeletseng ya lelwala, e leng hore mohlalisi o tlamehile ho lefella ditjeho tsa lelwala (sesiu). ■

LENANEO LENA LA NTSHETSOPELE YA SEHWAI

le fupere dihwai le temo

LENANEO LA NTSHETSOPELE YA SEHWAI LA GRAIN SA LE IKEMISEDITSE HO KENYA LETSOHO TORONG YA LEFAPHA LE ATLEHILENG LE KOPANTSWENG LA TEMO. KA NAKO E LE NNGWE RE TSHWANETSE HO SHEBANA LE TSHIRELETSE YA DIJO LE BORENA BA DIJO, POKELLO YA TJHELETE E KENANG HO BA NANG LE MASIMO, TSHIRELETSE YA MEHLodi YA TLHAHO LE HO THEHWA HA MESEBETSI. RE HLOHONOLOFADITSE HORE EBE RE SEBETSA LEFAPHENG LENA LE KGONANG HO KENYA LETSOHO DIPILARENG TSOHLE TSA NTSHETSOPELE YA MAHAENG.

Re nkile mokgwa wa mathulahohe, mme re na le mekgwa e mengata ya ho kopana le dihwai, ho hlwaya ditlhoko ditjhabaneng tse fapaneng moo re sebetsang teng, mme hape re abelana tsebo le bokgoni. Setsebihadi sa ntshetsopele ya puisano Nora Cruz Quebral o re: 'Puisano ya ntshetsopele ke ho ntshetsa pele ntshetsopele. Ke moo hona e leng mosebetsi wa puisano ya ntshetsopele: Ho fana ka lesedi le ho kenya tjheseho mehatong ya naha, ya lefapha le ya diprojeke. Mosebetsi wa puisano ke ketsahalo ya ntshetsopele ka boyona.'

Ha se dihwai kaofela tse leng mohatong o le mong. Tse ding ke dihwai potlana tse ntseng di lakatsa ho hola, tse ding di ipatlela feela dijo tse lekaneng ho fepa malapa a tsona ha tse ding di lakatsa ho ba dihwai tsa bahwebi, bahwebi ba keneng kgwebong ka hohlehohle. Ha re etse kgethollo. Re tla thusa sehwei hekthareng e le nngwe kapa ho tse 100. Sepheo sa rona ke ho kopana le dihwai moo di leng teng, mme re tsamaye pela tsona ha re ntse re hahamalla sepheo sa tsona. Ho fihlella sena, re tshwere maqheka a mangata a fapaneng ao re sebetsang ka ona.

- Dihwai tsa Afrika Borwa di na le masimo a tsona kapa di na le katamelo mobung ka ditlhophiso tse fapaneng tsa kgoro.
- Sepheo sa Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Sehwei ke ho matlafatsa sehwei ka seng ho sebedisa mobu wa sona haholo.

Tshebetso e nngwe le e nngwe e etswang lenaneong lena e hlophisitswe ka ho qolleha ho fetisetsa tsebo le botsebi bo ba bang; mme e mong le e mong o hahamalletse ho fihlella dihwai tse ngata ka moo ho kgonahalang ka teng.

Sehwei Harry Khumalo o fumana masimo a matjha, mme o kopa motataisi Chris de Jager thuso ya ho lekola mebu le keletso hore na ho loketse ho jalwa sehlang sena (13 Pudukwana 2020).

Jenny Mathews, Mophehisi ho tsa Pula Imvula. Romella emele ho jennymathews@grainsa.co.za

TSE FUPERWENG KE PUISANO YA RONA KE DIFE?

Mosebetsi ya sehlooho e etsahala hokae?

1. **Dikopanong tsa dsehlopha sa boithuto** moo dihotshwana tsa dihwai lebatoweng di fumanang lesedi la tsebo le keletso ya ditsebihadi tsa Grain SA tse hokahaneng le modulasetulo wa selehae.
2. **Ditoko tsa dipontsho** tsa Lebatowa – Phuputso ya Saense e bontshitse hore dihwai di ithuta hantle ka ho iponela ka mahlo a tsona, tikolohong ya tsona – mme di fetohela ha bonolo mekgweng e hlwahlwa ya temo.
3. **Matsatsi a dihwai** a hlophiswa ho atametsa dihwai hore di tlo iponela ka mahlo ditshingwana tsa ditoko le ho ithuta ho ditsebi tsa Grain SA le indastering.
4. Tshehetso ho **dihwai ka bomong** – Tlhoko e ile ya qollwa e leng ya ho tshetsa dihwai tse hatetseng pele, tse seng di le ka nqane ho boemo ba dihlapha tsa boithuto, tse seng di itshwaretse temo ka botsona, empa tse tla una molemo tataisong e matla ya motho le motho.
5. **Pula Imvula** ke sesebediswa se ntshetsang pele ho haswa ha lesedi le hlokalalang temong, mme ke yona feela bukana e ikgethileng ya lefapha la ntshetsopele ya sehwei e hatisisweng ka dipuo tse hlano tsa Afrika Borwa.
6. **Kwetliso – Dithuto** di hlophisitswe ka ho qolleha mabapi le ntshetsopele ya sehwei le teori ya tekatekano e nang le katamelo ya ho ithuta o bile o ntse o etsa.

Werner Vos o bontsha mokgwa wa ho nka disampole tsa mobu (13 Mphalane 2020).

Bahlophisi

GRAIN SA: PRETORIA

PO Box 74087
Lynnwood Ridge
0040
08600 47246
www.grainsa.co.za

MOHLOPHISI WA PHATLALATSO

Liana Stroebel
084 264 1422 ■ Ofisi: 012 943 8285
liana@grainsa.co.za

MOSEBETSIMMOHO KGATISONG INFOWORKS

**Johan Smit ■ Louise Kunz ■ Elizma Myburgh
Joritha Hechter**
018 468 2716 ■ johan@infoworks.biz

Lenaneo la Grain SA

la Ntshetsopele ya Molemi

BAHOKAHANYI BA NTSHETSPELE

Johan Kriel
Foreisetata (Ladybrand)
079 497 4294 ■ johank@grainsa.co.za

Jerry Mthomboti

Mpumalanga (Nelspruit)
084 604 0549 ■ jerry@grainsa.co.za
Ofisi: 012 943 8289 ■ Smangaliso Zimbili

Jurie Mentz

Mpumalanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)
082 354 5749 ■ jurie@grainsa.co.za
Ofisi: 012 943 8218

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Dundee)
082 650 9315 ■ graeme@grainsa.co.za
Ofisi: 012 943 8287 ■ Nkosinathi Mazibuko

Luke Collier

Eastern Cape (Kokstad)
083 730 9408 ■ luke@grainsa.co.za
Ofisi: 012 943 8280 ■ Luthando Diko

Liana Stroebel

Western Cape (Paarl)
084 264 1422 ■ liana@grainsa.co.za
Ofisi: 012 943 8285 ■ Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
082 877 6749 ■ dutoit@grainsa.co.za
Ofisi: 012 943 8290 ■ Lebo Mogatlanyane

Cwayita Mpotyi

Mthatha
078 187 2752 ■ umthata@grainsa.co.za
Ofisi: 012 943 8277

PULA/IMVULA E FUMANEHA KA DIPUO TSE LATELANG:

Sesotho, English, Setswana, Sesulu le Seqhotsa.

Articles written by independent writers are the views of the writers and not that of Grain SA.

Lenaneo lena la ntshetsopele...

Motataisi Chris o etela Lucky Khumalo ho hlahloba ho jalwa ha nawa tsa soya (26 Pudungwana 2020).

TSA KGWEDI LE KGWEDI: DIKETELO TSA MAPOLASI

Mphalane le Pudungwana

Nakong aya Mphalane le Pudungwana 2020, ha dihwai di lokisetsa sehla sa lehlabula, bomanejara le batataisi ba rona ba ile ba etsa **diketelo tse 154** ho **dihwai tse 46** tse fumang tataiso sehwal le sehwal fahleho di tadimane.

Dipehelo tse tswang ho batataisi ke tsa ihlo le ntjhotjho, tse re tiisetsang hore tshehetso e bonahalang e kenya letsoho kgoalong le ntshetsopeleng ya dihwai.

- Motataisi Chris de Jager o sebetsa mmoho le Graeme Engelbrecht wa ofisi ya Dundee, o behile ditaba tjena ka mora ketelo ya hae ho **sehwal KB Mazibuko**: "Ke abile dikhemikhale tsa ho fafatsa mabapi le tshenyho ya ho tjha ha dimela. Mobu o mongobo, mme mahola a hola ka potlako, mme maemo ke a loketseng hore ho fafatswe."
- Ka mora ketelo ya **sehwal SE Mthethwa**, o buile tjena: 'Sabatha o sebetsa hantle ka tse ding tsa dijothollo tse jetsweng. Re bile le puisano ka dibolayalehola tseo a ka di sebedisang mabapi le ho tjha ha dimela ka ha ho bonahala a mang a mahola lebatoweng a bonahala a le manganga kgahlanong le tsebediso Roundup.'
- Chris de Jager le yena o ile a etela **sehwal RT Masondo**. 'Sehwal Reginald o ne a tshwarahane le ho jala ha ke fihla ho yena polasing. O ne a na le bothata ka mola o le mong plantereng e neng e jala peo e ngata ho feta meleng e meng. Hoba re lokolle karolo ena e jalang, le ho e hlahloba, ka lemoha hore dikarapi tsa peo di kginehile, mme hoba re di lokolle, plantere ya boela ya sebetsa hantle. Yaba ho tjha ho fadaditswe, mme yare ha manyolo a fihla sehwal sa tswela pele ka ho jala.'
- Motataisi Martin Botha o sebetsa mmoho le manejara Jurie Mentz wa ofisi ya Louwsburg. Ka mora ketelo ya hae ho **sehwal AM Gondo** o behile taba tsa hae tjena: 'Ke hlahlobile kamore moo dikhemikhale di behwang teng. Re buile ka ho fafatswa ha nawa tsa soya, mme ra seta motjhine wa lenaneo la Omnia la phepo ya mahlaku hekhara ka nngwe, mme ra etsa qeto hore re tshela hakae ka hara tanka ya ho fafatsa. Yaba re etela masimo a nawa tsa soya. Bekeng e hlahlamang, nawa tsa soya di tla be di le kgolo hantle, mme re ka nna ra fafatsa mahola dipakeng ka Roundup.'
- Martin Botha le yena a etela **sehwal MB Skosana**. 'Ra kopana workshopong, mme ra hlahloba masimo. Ra buisana ka ho setwa ha difafatsi, mme ra sheba ka moo sefafatsi jwale se sebetsang ka teng. Ra hlahloba paterone ya sefafatsi hore e nepahetse mabapi le ho fafatsa mahola, ra etsa qeto ya hore ke glyphosate e kae e tshwanetseng ho bolaya mahola a itseng, mme ra buisana ka ditjeho hore hekhara ka nngwe e tla ja bokae ka sefafatsi sa glyphosate.'

Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Sehwal le lomahantse meno hore ha ho sehwal se tla salla morao! ■